

Memòria del foc

Centre d'interpretació de la festa fallera de Torrent

AJUNTAMENT DE TORRENT
ÀREA DE TRANSPARÈNCIA, ACTIVITATS LÚDIQUES I TRADICIONALS

Ramón y Cajal, 1
46900 Torrent. València
Telèfon: 96 111 11 11
Correu electrònic: cultura@torrent.es
www.torrent.es

Juan Jesús Ros Piles

Alcalde de Torrent

Alfred Costa Folgado

Regidor Àrea de Transparència, Activitats Lúdiques i Tradicionals

EXPOSICIÓ: “MEMÒRIA DE FOC”

Centre d'interpretació de la festa

Del 7 d'octubre al 15 de març de 2018

Sala d'exposicions de l'EMAT
Avinguda al Vedat, 103, 4a planta
46900 Torrent (València)

Coordinació exposició i catàleg:
Comissió d'Estudis Fallers de Torrent
Unitat de Gestió Cultural i Turisme
Ajuntament de Torrent

Textos:

Aitor Sánchez Collado
Salvador Ciscar Juan

Direcció tècnica i disseny:
Samaruc Solucions Gràfiques

Correcció lingüística:
Oficina de Promoció i Ús del Valencià

Imprimeix:
Samaruc Solucions Gràfiques

Història de les falles de Torrent

Naixement d'una festa sincrètica a Torrent: pallassos i falles

La festa fallera arriba a Torrent com a resultat de les sinergies sincrètiques de la imitació dels cadafals plantats al Cap i Casal, però, sobretot, de la tradició popular de la crema dels pallassos, una parella penjada de ninots confeccionats pels veïns d'un carrer amb palla i recoberts amb roba per a censurar comportaments amorals del veïnat, ninots que es cremaven en la nit (o vespra) de sant Antoni o sant Josep. Esta singularitat torrentina entronca amb les arrels dels *vells* de Lliria, els *pablos* a Aldaia, que es penjaven en estes poblacions i dels quals tenim constància des del principi del segle XX. Assentaren les bases d'una festa cerimonial al voltant de l'escarni grupal i de la renovació a través del foc.

La primera falla plantada de la qual es té constància a Torrent és la de "frente a la casa de Calabuig", al carrer del Pi l'any 1900 (posteriorment carrer de Cambrils i Mare de Déu de l'Olivar), arplegada pel diari *El Torrentino* (núm. 12) del 25 de març. Es pot deduir que es tractava d'un cadafal d'un parell de

metres sobre el qual es feia una representació escènica política, on apareixien tant el sector conservador, afí a l'alcaldia, com també el liberal amb almenys quatre ninots.

Per la seua banda, en 1923 la revista *Pensat i Fet* de març recull el primer esbós d'una falla torrentina, que segueix la mateixa línia amb el títol *La falla de Torrent en el carrer de Cambrils*, també coneguda com *Qui s'ajunta amb un coixo... al cap d'un any, coixo i mig* i ens mostra un cadafal alt amb una escena al damunt amb una forta càrrega política basada en les relacions d'interés dels regidors. La següent referència la trobem al carrer de Cambrils, al 1928, on el primer llibret que es conserva de la ciutat desglossa el contingut del monument que farà la família de Miquel Mora, que era pintor i artista polifacètic: una llauradora, dos hòmens comentant la premsa i un tercer home tocant un violó, eren els ninots. Gent del veïnat i d'altres part del poble van visitar-la, ja que l'autor feia una crítica social plena de sarcasme i ironia, molta autocrítica, allunyada de la crítica política i més pròxima a la sàtira i caricatura del veïnat.

La construcció de les primeres falles torrentines tenien un caràcter familiar, sorgides de la voluntat d'una casa o amics del barri per a fer festa la vespra i el dia de Sant Josep; per eixe motiu, es tracta d'un cicle inestable i amb constància variable al calendari. Després de la

Guerra Civil, la festa fallera s'institucionalitza a la ciutat amb la creació de les primeres comissions falleres que contracten uns primigenis artistes vocacionals (o pintors) i fusters, que paulatinament copiaran l'estil de València i donaran el pas definitiu de falles escèniques (a manera de sainet) a escultòriques o artístiques. Este trànsit de la falla escènica a la falla escultòrica va suposar una transformació de l'estructura i de la codificació del missatge en conjunt escultòric amb una narrativa en línia ascendent.

Primera etapa: les primeres comissions falleres

Va ser l'any 1942 quan els veïns de la Plaça decideixen alçar la primera falla oficialment a Torrent com una comissió fallera, al peu de la Torre. El monument va ser encarregat a Francisco Puig Vilanova, popularment conegut com Paquito, *el pintor* o Paco, *el del Corralot*. Francisco Puig va nàixer a Torrent el 1920 i es dedicava professionalment a la pintura i decoració, encara que també va tindre un bar situat al principi de l'avinguda i que feia cantó amb la plaça del Bisbe Benlloch. La naixent comissió li encarrega la falla per un import de 3.000 pessetes i la va fer Francisco amb Costa

i Ramón Cabrelles. La crítica de la falla era *La cencerrà (sic)* i tractava sobre un vell vidu que es casava amb una jove. La comissió va editar un llibret de 16 fulls de 210 x 149 mm, amb un gran nombre de publicitat i col·laboradors, així com diverses seccions poètiques.

A les falles del 1943, la falla de la Plaça no va plantar monument, desconeixem els motius, només es plantà l'aleshores recentment creada falla de l'Avinguda dels Màrtirs, que alça un monument a càrrec de l'artista Ferrer Rodríguez, amb el lema *L'emsomni de Torrent*, que tracta sobre l'anhel de la població que arribe el tramvia fins al Vedat. Després d'este any en blanc, la comissió de la Plaça torna a la càrrega i comença el nou exercici faller de 1944. Com a fet important per a la història de les nostres falles es proclama fallera major Amparín Miquel Marín, considerada la primera fallera major de Torrent. El seu monument té d'argument, tal com explica el llibret, la figura d'un llaurador fent lloança del ball valencià i de les idees falleres, i un senyoret, don Vicente, que critica en to de suficiència el que deia el llaurador. En paral·lel, com a curiositat d'eixe any trobem el primer llibret que es conserva fins a la data referit a una falla infantil en la història del municipi. Es tracta de tres fulls en tríptic de 140 x 73 mm corresponent a la falla infantil del carrer de Cambrils. El monument seria el conjunt d'algunes còpies d'obres d'art.

Els anys 1948 i 1949 també hi hagueren falles. Per exemple, la falla de 1949 de la Plaça criticava els nombrosos projectes oficials de la ciutat. La fallera major va ser Amparito Mora Mora; l'artista faller, Paco Puig, i l'autor del llibret, Pasqual Romero. Eixe any plantaren la seua primera falla infantil. El programa d'activitats de la setmana fallera ens mostra el germen d'allò que amb els anys s'aniria perfilant a Torrent com a tal, no sense alguns actes curiosos com la recepció del ninot o els actes benèfics organitzats. Arribem a la dècada dels 50. Les falles guanyen protagonisme a la vida pública i els torrentins dibuixen la festa fallera i la doten de la seua pròpia idiosincràsia. La publicació *Torre* és testimoni de la seua evolució. La falla Plaza del Caudillo planta en 1955 *L'ensomni* de Calo. En 1954 es van iniciar les reunions entre les persones del barri per a fundar la segona falla de l'avinguda. Es reuniren en el bar Montecarlo i el casalet va ser finalment un baix (en l'actual núm. 45). Pel gener del 1955 la publicació *Torre* es va fer ressò de la tornada d'esta comissió, i al març planten un monument de Rafael Vento. Al Camí Reial (enfrent de la Venta Blanca) sorgeixen els antecedents de Ramón y Cajal amb una falleta de Vicent Pallardó, i Sant Roc fa al·lusions al trenet entre Torrent i València.

L'any 1956 l'artista Francisco Puig planta en la Plaça i es val dels menjars i aliments per a fer metàfores sexuals i crítiques socials. Un

valencià intenta unflar i donar-li aire al món en la falla Avinguda, i en la falla Plaça Sant Roc també es planta un monument d'artista desconegut que mostra tres dones (una amb un fill al braç) que estan sentit la ràdio. La falla és rematada per una bola del món amb una gran antena. Per la seua banda, de la falla Ramón y Cajal es conserva el llibret d'eixe any. Es va plantar una falla amb el lema *El torrentí "apesarat" contempla el nostre mercat*, encara que a la portada del llibret el lema apareix com *El Mercat*, on un torrentí plora damunt de la Torre, envoltada pels tradicionals porxis amb les paradetes del mercat.

Arribem a la fi d'esta primera època al març de 1957. Sis comissions planten falla, des de la Plaza del Caudillo, al carrer de Toledo, passant per Avinguda Màrtirs, Sant Roc, Ramón y Cajal i la falla Dominical, ara coneguda com Poble Nou. Les dinàmiques festives i organitzatives de les falles que ja existien feien necessària una coordinació major d'actes per a no solapar-se. Eixe any es crea per primera vegada una comissió de festes, Junta Central, Junta de Falles o Junta Local Fallera (hem trobat les tres denominacions per a referir-se a l'ens), presidida per Ricard Fernández Roig. Malauradament esta Junta Local sols va durar un exercici, ja que l'episodi conegut com la *Tombà* de les falles va fer que es prohibira la festa fins al 1968. Una festa ritual que s'assentaria a la capital de l'Horta Sud fins a hores d'ara.

La tombà de les falles de Torrent en 1957

Arribem a la fi d'esta primera època al març de 1957. Sis comissions planten falla, des de Plaza del Caudillo fins a Carrer de Toledo, a més d'Avinguda dels Màrtirs, Sant Roc, Ramón y Cajal i la falla Dominical, ara coneguda com Poble Nou. Les dinàmiques festives i organitzatives de les falles que ja existien feien necessària una coordinació major d'actes per a no solapar-se. Eixe any es crea per primera vegada una comissió de festes, Junta Central, Junta de Falles o Junta Local Fallera (hem trobat les tres denominacions per a referir-se a l'ens), presidida per Ricard Fernández Roig. Malauradament esta Junta Local sols va durar un exercici, ja que l'episodi conegut com la *Tombà* de les Falles va fer que es prohibira la festa fins al 1968. Una festa ritual que s'assentaria a la capital de l'Horta Sud fins a hores d'ara.

L'any 1957 marcaria la fi de les falles a Torrent. La nit del 18 de març es produeixen els altercats que acaben amb l'enderrocament dels monuments fallers de la població. Aquell any es plantaven sis falles a Torrent: la falla Dominical, actualment Poble Nou, falla Avinguda, falla la Plaça, falla Ramón y Cajal, falla Sant Roc, i falla Toledo, i també era el primer any que començava a funcionar la Junta Local Fallera.

El dimecres 13 de març, l'Alcaldia envia a la Junta Local Fallera una advertència sobre la

prohibició de celebrar balls en les festes de Sant Josep, i adverteix que l'Alcaldia els sancionerà.

El dijous 14 se celebra la Cavalcada del Ninot amb total normalitat, tot i que encara no s'ha autoritzat la *plantà*, per part de l'Alcaldia. El divendres dia 15, vespra de la *plantà*, l'Alcaldia autoritza a cada comissió la *plantà* de la falla i dicta les normes que han de respectar-se durant els festejos. El dissabte 16 es planten els monuments, el diumenge 17, es fa l'*ofrena* a la Mare de Déu i el dilluns 18, no hi ha cap acte programat.

La nit del 18 de març, uns matrimonis que arriben de València asseguren haver vist l'alcalde, el senyor Artur Benlloch, en l'envelat So Nelo de la capital i que a més estava ballant. Este grup de persones decideix dirigir-se en massa cap a la falla de l'Avinguda.

Quan arriben al monument, que està plantat en l'encreuament amb el carrer de l'Exèrcit Espanyol, enfront del Cercle Catòlic, es troben diversos fallers de la comissió que estan demanant a un agent municipal que es retire perquè desmuntaran la falla i perquè no s'enfronte als presents. A continuació, s'abalancen sobre el monument i és literalment destrossat. En este punt es divideix la multitud i uns decideixen anar a la falla Dominical (Poble Nou) i la resta acostar-se a la falla de Ramón y Cajal.

La Guàrdia Civil, pel seu compte, pren mesures d'estat d'excepció i decideix tallar la llum en

tota la població. En la plaça Major conflueixen més de 300 persones, i arribats a este punt d'incidents i repressió per part de l'autoritat, els fallers estan en total comunió amb el poble i ja no importava desmuntar les falles, la protesta demanava el derrocament total dels monuments.

Governació Civil sancionà el president de la Junta Local Fallera, el senyor Ricard Fernandez Roig que acabava d'estrenar el càrrec, però els recursos presentats i l'entrevista d'este amb el governador van fer que foren condonades les multes i sancions. Fins al 1968 no tornarien a plantar-se falles a Torrent.

Segona etapa fallera Espurnes falleres durant la dècada fosca (1957-1967)

Ni la censura franquista, ni la ferma decisió de l'alcalde de l'època van poder amb les falles. D'una banda, trobem el testimoni de la falleta de caire familiar plantada enfront del mercat de Sant Gregori al març de 1961. Es tractava d'un cadafal construït per José Rodríguez Velert, *Tiroj*, qui va plantar cara a la censura i durant l'hivern va construir el monument *Dos*

dones i un "pato", mercat on en el remat es podia veure el mercat de cartró, les dones i l'ànec. El dia de Sant Josep es va plantar amb l'ajuda i expectació dels xiquets del barri, que van fer molta festa i es va tirar traca. Al març de 1967 un grup de veïns del carrer de l'Àngel de l'Alcàsser van fer una falleta espontània: Marià Aparicio i Blasco havia plantat una falleta, rèplica de la Torre Eiffel de París, en l'encreuament dels carrers de l'Àngel de l'Alcàsser i de Sant Fermí. Tot seguit, un grup de veïns i amics van fer una xicoteta arreplegada i amb els beneficis que tragueren compraren unes traques i li pegaren foc. Va ser l'antecedent d'esta comissió.

1968: el ressorgir de la festa fallera a Torrent

La metxa ja estava encesa. La festa fallera va començar a córrer com la pólvora. Després d'esta iniciativa i diverses converses amb l'alcalde del moment, les falles s'autoritzen oficialment l'any 1968. Prèviament, l'històric faller José Roig Alegre no en va desistir i cada any va intentar que tornaren a plantar-se falles amb converses amb l'alcalde, Arturo Benlloch, que sempre li donava una negativa per resposta. Finalment, anys després, l'alcalde Vicent Lerma va donar-ne el consentiment, va acceptar la tornada de les falles a la ciutat

amb la condició que Pepe Roig estiguera al front de la Plaça. Va estar acompanyat de la seua junta, amb 13 jóvens que van ser les muses de la falla, 45 dones de la cort d'honor i 45 xiquetes de la infantil. Per una altra banda, un grup de veïns del barri de l'Àngel de l'Alcàsser van fer el mateix i van tindre el vistiplau municipal. Esta comissió optà per un monument dedicat a la pesseta i als esforços que havia de fer per tal d'aguantar en el mercat front a la resta d'economies (representades per un senyor anglés i un americà). En este cas, la falla està rematada per una gitaneta amb un nivell a la mà; mentre que la Plaça optà per un monument obra de Paco Puig, de dimensions reduïdes, sobre el qual es col·locaren quatre escenes rematades per una antena. El monument pretenia criticar els preus de la llum i les reformes de Torrent, i es va plantar al peu dels porxis. Va fer molt d'aire i el primer dia el vent va tirar la meitat de la falla a terra.

El 1969 serà l'any del gran *boom* faller; l'any del màxim creixement de la festa fallera, i així barriades que havien plantat en la primera etapa recuperen la festa i d'altres es reenganxen a l'activitat fallera. Parlem de la nova comissió de l'Avinguda, Antoni Pardo, Poble Nou, Sant Roc, Toledo, Sedaví i Sant Pere d'Alcàntera, que només duraria dos anys. Este any es refundrà la Junta Local Fallera a la localitat, que presidia Pasqual Chuan Benlloch, estava formada per un representant de cada

comissió i serà ja la definitiva. Al març de 1969 es plantaren onze falles, i l'Ajuntament va editar un programa molt senzill dels actes generals: cavalcada, ofrena, nit de foc, revista d'humor per Àngel Villena, operació quilo; van acudir a la benedicció del monument que es va inaugurar en honor del fundador dels terciaris caputxins, el pare Lluís Amigó.

L'any 1970 van ser dotze les falles plantades ja que s'hi va incorporar la falla Barri Cotxera. Es milloraren els actes conjunts de l'any anterior, a la vegada que es consolidava la Junta Local Fallera i totes les falles acudiren a la retolació del nou carrer del gran músic torrentí Josep Andreu Navarro, rètol que va pagar -i regalar- la falla de Sant Roc. En només dos anys es multiplicà per sis el nombre de comissions, una realitat que no haguera sigut possible sense aquelles primeres falles dels 40 i 50. Estes falles serien les últimes abans de tindre fallera major de la ciutat. L'any 1971 Torrent, seguint la tradició de la capital i d'alguns de pobles de València, va instaurar esta figura, que va recaure en Mari Carme Fernàndez Cubes. El 12 de març fou la seua proclamació al cine Montecarlo. Es va crear l'emblema Torre en las categories d'or, plata i coure.

L'any 1972 per primera vegada planten falla el barri de Sant Gregori i de Pare Méndez. Com veiem, continuava Pascual Chuan al capdavant de la Junta Local Fallera. Eixe

any ressorgeix amb gran fervor i devoció el trasllat de la imatge de la Mare de Déu dels Desemparats des de l'església del Bon Consell fins a la parròquia de l'Assumpció. Com diuen les cròniques del moment, este acte va tindre molt bona acollida entre els torrentins i els organitzadors, fallers de la falla de la Cotxera, que fou acompanyada de la resta de fallers i la fallera major. Amb l'arribada de l'any 1973, arriba el primer *El Granerer*, la revista oficial de Junta Local Fallera de Torrent, presidida en eixe moment per Josep Roig i Alegre. En 1975, com a curiositat, cal destacar que a les falles de Torrent se sumen les falles de la localitat veïna de Picanya per a celebrar actes conjuntament

En les falles de 1976 es va fer per primera vegada la crida des de l'Ajuntament (actual Casa de la Cultura) en la nit del 8 de març, a càrrec de la veu de Rosa Ros Mora. S'inaugurà la primera Exposició del Ninot de Torrent, en una sala de la Torre, restaurada recentment en aquell temps, i alhora una falla més va omplir el carrer: es tracta de la falla del carrer Benemèrita Guàrdia Civil. L'any 1977, el Cant de l'Estoreta, de la falla Sant Roc, i els primers Jocs Florals de Torrent, de la falla Ramón y Cajal, s'integraven a la festa, juntament amb el naixement de les falles Nicolau Andreu i Saragossa. En 1978 planta per primera vegada la falla Xenillet. L'any 1979 s'elimina la figura del president de la Junta Local Fallera i és l'alcalde, encara Vicente Soria, qui estrena el

títol de president nat, com a màxim edil. Per la seua banda, Arturo Boix estrena el càrrec de vicepresident primer. Des de les pàgines d'*El Granerer* ja es demanava una sala per a dur a terme les presentacions o un augment en els premis de monument. La falla Sant Amador, al barri del Camí la Nòria es funda a l'altra part de la via del tren. L'any 1980 totes les mirades se centraven en la figura de la fallera major, una dona que per primera vegada en la història havia sigut triada per votació popular. Parlem de M. Carmen Hidalgo i Pavó, la fallera major i democràtica de Torrent de 1980, any en què també es planta per primera vegada la falla II Tram Avinguda. En el 1982 Camí Reial farà el mateix. En el 1983 es crea la joia de les falleres majors de la ciutat, la Junta Local va traçar les demarcacions de les barriades, es creà l'emblema de la Torre per als infants i es donà la primera recompensa de Torre d'Or amb Fulles de Llorer a Arturo Boix. Es una dècada molt fructífera en què hi aparegué una revista *El Granerer* de butxaca, el 18 de març se celebrava un dia de germanor i es comprà l'antic retaule de la Mare de Déu que s'utilitzava en l'Ofrena. Naixen Sant Valerià i Santa Llúcia, a més de tindre adjunta la falla de Montroi. Les dos falles de Picanya s'independitzen de la Junta Local de Torrent per a crear la seua pròpia junta. També fou l'any en què el I Congrés Faller dóna a llum el reglament i on la màxima representat de la festa, Marisa Parrilla i Jiménez, és triada per un jurat.

La major part dels problemes en esta etapa estan marcats per la creació de noves falles i dels conflictes amb les demarcacions. Per això, es posa en marxa la Delegació d'Incidències, formada per un representant de cada àrea de JLF. Però l'incident més greu va ocórrer abans de les vacances de 1982 en el casal de la falla Sedaví (abans les reunions es feien en els casals). El motiu era que la JLF va proposar "després d'un estudi molt detallat" que la cort d'honor la formaren únicament 10 xiquetes i 10 xicones. Esta proposta no va agradar a quasi ningú dels presidents, amb el corresponent "toc d'atenció" del president de JLF en eixa reunió. Al cap d'uns dies, tots els membres van presentar per escrit la dimissió en bloc, i també la dimissió del vicepresident primer, encara que no es va acceptar perquè ja havia prosperat la proposta d'organitzar el I Congrés Faller. L'any 1985 es funda Lope de Rueda. En les falles de 1989, la Junta Local substitueix l'anterior estendard per un de nou, que és batejat en la casa consistorial amb la fallera major del moment, Mari Carmen Esteve.

L'any 1993, Sant Roc s'alça sorprenentment amb el premi de la secció especial, i Àngel de l'Alcàsser amb una falla infantil sobre el circ. Al 1994 l'Avinguda estava presidida per un Romeu i una Julieta que van aconseguir el primer premi, i Ramón y Cajal s'omplí amb llepolies i les seues especials *cotxinadetes*. La meitat de la dècada dels 90 també arriba amb

canvis. En 1996 la ciutat torna a augmentar el cens de comissions, i Cronista Vicent Beguer i Esteve dona el nom a una falla. Els fallers fem la Crida a la Casa de la Cultura i fem l'operació quilò el 18 de març. Máximo Paños ocupa l'últim any de la seua vicepresidència primera. L'any 1997 Salvador Company presideix la Junta Local. La falla Avinguda i Ramón y Cajal guanyen a la secció especial. Eixe any es commemora un 25 aniversari de la Junta Local Fallera, tot i no ser-ho. En el 1998 es farà per última vegada la Crida des de la Torre de la ciutat, Ramón y Cajal guanya amb el lema *Polvos (sic) màgics* i l'Avinguda, *Al son de la Polixinela(sic)*. Eixe any les falles es beneficien d'una subvenció de 500.000 pessetes per a cada falla, aconseguida per tots els presidents, i a la vegada es convoca el II Congrés Faller per a elaborar un altre reglament que entrà en vigor en 2012. L'any 1999 Torrent continua creixent, i l'Avinguda guanya el primer premi amb un ratolí gegant; Antoni Pardo fa el mateix amb un falla infantil dedicada al fons del mar que va sorprendre per tindre un gran vaixell enfonsat fet de marqueteria. En 1999 per primera vegada la Crida es fa a l'Ajuntament actual, al balcó de Ramón y Cajal, núm. 1, al peu de l'avinguda.

El 2001 és un any de novetats: Parc de Trénor i Reina Sofia augmenten la llista de noves falles, i és la primera vegada que Torrent planta una falla municipal. *La lluita per la supervivència* d'Agulleiro s'alça a la porta de l'Ajuntament i

esta falla és la primera dels onze anys més de falles municipals, fins al 2012. Ramón y Cajal i Àngel de l'Alcàsser revaliden la seua primera posició a l'hora d'alçar monument. En 2004 naix la falla El Molí, i en 2006 Parc de Trénor aconseguix el seu primer ninot indultat infantil. El 2009, Antoni Pardo, per primera vegada en la seua història, fa doblot en secció especial. Junta Local Fallera rep el Ninot d'or, màxima distinció que atorga el Gremi d'artistes fallers de la ciutat de València, i el 2010 els falleres recuperen la Torre com a punt tradicional des d'on fer la Crida, el mateix any en què es funda la falla Escultor Vicent Pallardó. En 2011 es va fundar la falla Plaça de la Concòrdia, i és l'última comissió que es crea a Torrent. L'exercici faller de 2013 comença amb un període de transició per tal de formar el nou Organisme Autònom Municipal (OAM) que naix de la voluntat de les falles i que té un nou reglament faller. Finalment pel març de 2015 les falles de Torrent són declarades Festa d'Interés Turístic Autonòmic i el 2016 Bé d'Interés Cultural. Tot un futur per davant.

COMissió

d'estudis

Fallers de

Torrent